

EUSKALDUNAK KOLORERIK EZ

TXEMA PRECIADO

Eremu kromatikoan aritzen den euskaldunak, koloreak izendatzeko, ohartuta zein ez, barra-barra erabiltzen ditu maileguzko hitzak; hauek orokorrak direnean ohituta gaudede, besteak beste, laranja, marroi, gris, more, arrosa, lila edota berde bera ere entzuten; hala ere, erabilera zehatzetan arituz gero, jantzi-kontutan esate baterako, nabarmenki areagotzen da hau: «*crema, beige, hueso, pistacho, teja, crudo, agua-vino, menta, malva, salmón...*». Baina hauen guztien gaitetik, *kolorea* bera dugu eta kontzeptu hau adierazteko zergatik ez dugun euskal hitz jatorrik da artikulu honetan jorratu nahi dudana gaia.

Hitz bat mailegutu izana ez da harritzeko gauza, baina jatorriz kontzepturik ez egoteari interesgarria deritzot, esanguratsua izan daitekeelako kolore-fenomenoa euskal ikuspuntutik ulertzeko. Berebat jakinaren gain egon behar da honako hau klabe edo erreferentzia-puntu bat baino ez dela, nire ustez zortzi baitira kontuan hartzekoak (bilakaera historikoa eta mailak, natura-artifizialtasuna, garrantzia, deskribatu-sailkatu, kolore-hiztegia eta bailabideak, oinarritzko koloreak eta erabilerak, sinbolismoa, kolore-kontzeptua bera); bata ulertzeko besteei erreparatu behar badiegu ere, artikulu honetan azkeneko klabe honi erantzuten saiatuko naiz, besteei buruz —hala-beharrez— zeharkako erreferentziak eginez.

ABIAPUNTUA

Kolore hitza dugu abiapuntu: maileguzkoa, esanahi bere-tsuarekin latinetik datorrena eta, adiera bera mantenduz, hedatuta dagoena gaztelera, ingelesean, frantsesean... Hala ere, ez da hau azkeneko kontua, kontzeptua bera mailegutu izana baino. Honen harira galdera-sorta dator: egun hedatuta eta finkatuta dagoen honen aurretik besterik bazegoen? Kolore-kontzeptua noiz sortu izan da? Kideko hitzik badago? Ez izate horrek, azken finean, zer esan nahi du? Zein neurritan da adierazgarria?...

Bilakaera historikoan emandako fenomeno dugu hau eta ezinbestekoa da ikuspuntu horretatik ulertzea, nahiz eta data finkorik ezin eman (gaztelera J. Corominasek 1140. urtearen bueltan, hor nonbait, kokatzen du eta euskaraz 1562. urtean bazegoela ziurtatua dago). Edozelan ere, geurean gertatutako hau beste kulturatan ere ematen da, eta posible da antzekotasunak bilatzea.

Helduko diot honi, baina aurretik aipa dezadan agitzea komeni den puntu bat: *margo* eta *kara* hitzei kolorearekiko antzekotasun bat bilatu izan zaie, lehenengo kasuan askoz era nabarmenagoan.

Gaur egun beharbada ez hainbeste, baina *margo* hitza zenbait tokitan (euskaltegiak, ikastolak-eta) kolorearen ordezkoko be-

zala erabili izan da eta zentzu honetan azaltzen badute batzuk (Plácido Mugicaren hiztegia honen lekuko¹), garbi dago parekotasun hau ez dela zuzena, *margo* ez baita *kolore*, kolorea emateko erabiltzen den gaia baizik. Erabilera hauek salatu izan dituzte batzuek, P. Perurenak kasu², eta ildo honetatik argigarriak dira honako hitzak: «*Margo: 1 vide kolore; palabra indocumentada y sin arraigo popular que por prejuicios puristas e ignorantes goza de gran difusión en medios escolares, 2 lápiz de color, pinturilla que usan los niños; palabra promocionada en la ikastola y que tal vez convendría fijar en esta acepción*»³.

Ordezkatutasun honen zergatia bilatzeko, euskara txukuntzeko garbizaleek eginiko ahalegin zorigaitzokoez aritu beharra dago eta besteren artean R. M. Azkue aipatu. Bere hiztegian *margo* dakar Hervás-engandik aterata eta «legitimitatea» bilatzen dio hitzaren erabilera honi Bizkaia aldean bizirik ei dagoen *margul* hitzarekin: «(B-g-mu-o) *descolorido, despojado de color: incolore, non coloré. Está compuesto de 'margo' y 'ul'* Este segundo componente se usa en los derivados 'uldu', 'orriuldu', 'mutuldu', significando 'despojado, privado'. 'Margul' es, pues, no solo por el uso, sino hasta por su origen, 'desprovisto de color'»⁴. Aldiz, ez du bere hiztegian *kolore* hitza aipatzen eta zentzu honetan Villasanteren hitzak argigarriak dira oso: «'Kolore' hitza: horra beste hitz bat Azkuek bere hiztegian sartu ez duena, nahiz eta euskaran orokorra izan. Arrazoia zein den badakigu: Hervás-ek 'margo' omen dakar eta Azkuek uste du hau izango zela antzina -ko euskal hitz autoktonoa... Teoria hutsa, hipotesia, ameskeria. Gainera, guk zer dakigu antzinako euskaldunek kolorea izendatzeko hitz bereziren beharrik ba ote zuten ere?»⁵.

Eta *margo* hitza alboan utzita, gutxienez Euskal Herriko hegoaldean hedatuta ez dagoen *kara*-rekin (maila apalagoan) antzerako zerbait gertatzen da. Hiztegi batzutan aurki daitekeen hau, kolore bezala hirugarren edo laugarren adieran agertzen da eta baita itxura adierarekin ere; horrela P. Lhande-ren hiztegian⁶ edo Azkuerenean: «(BN, L, R, S) *aspecto, traza, aspect, allure*», «*Gauza horrek ez du kararik*» adibidea dakar hirugarren adieran eta laugarrenean: «(BN, L, S) *color, couleur*», eta adibideen artean: «*Gauzari kara ederraren ematen badaiki (...), Hileak leheneko karan badaude...*».

Hala ere, atzizki bezala erabiltzen den adieran (*hoz-kara, belarkara, nabarkara, belzkara, haus-kara*) lerro interesgarri batzuk irakur daitezke, hitz honek erakus diezagukeena age-rian utziz: «*Parece que con este sufijo y el sustantivo 'kara' (4º: color) ha sucedido lo contrario de lo habitual. Ordinariamente ha -blando (y es lo natural) el nombre degenera en sufijo, siempre en virtud de la vitalidad de la misma lengua. Aquí parece que del sufijo '-kara' (2º) viene el nombre 'kara' en su acepción de 'co -lor' pero no de suyo, no intrinsecamente, sino deducido por los escritores*»⁷.

Aurrera joateko beraz, esan dezadan kolore-kontzeptua adierazteko euskal hitz jatorrik ez dugula izan eta hitz hau, be-gi-bistakoa denez, mailegutik hartutakoa dela. Baina hitza ez da, azken finean, interesatzen zaidana kontzeptua baizik, bene-tako mailegua, hitz berri bat asmatzeak konpontzen ez duena (*orlegia* neologismoarekin gertatu den legez).

ZER DUGU, BERAZ?

Hutsune honen zergatiari erantzuteko hiru puntu aipatu behar direlakoan nago: hasteko, gure kulturarena ez da salbues-pena eta kultura ez garatuetan kasu hau erraz aurki daiteke; bestetik, kolorea egungo adieran artifizialtasunari lotuta dago; azkenik, hasierako adiera, kromatismo horretatik haratago, itxura orokorrari zegokion. Ikus ditzagun:

- Hitzik ez, are gehiago, kontzeptu hori ez izateak ez du inor harritu behar, *ez baita geurea aparteko kasua*. Gaur egun oraindik ere bizirik dirauten hizkuntza primitibo askok ez du-te —zehazki, abstrakzio-maila horretan— kolorea izendatzeko hitzik, oso loturik bestalde, garatuko dudana hirugarren puntua-rekin: «*Muchos lenguajes 'primitivos' de nuestros días no po -seen, en términos estrictos, una palabra para el color en absolu -to: el 'color' de un objeto depende de su apariencia superficial to -tal, de su textura y de su matiz*»⁸.

Ezaguna dugu nola William Gladstone-k arreta deitu zuen Homeroren idazkietan koloreari buruzko hitzik (benetako kolo-

re-hitz abstraktoak) ez zegoela esanez. Kultura ez garatueta kolore-hiztegiari buruz egindako ikerketetan datu berberarekin egiten dugu topo: kolore-hiztegia oso urria da lengoia primitiboetan, eta nabaria da kolore-izendapenak gauza zehatzekin (gauza horrek ohi duen kolorearekin) lotuagoak direla kolore abstraktoekin baino. Kolorea bera falta zela ohartarazteko, gai hau aztertu zutenen artean (Gladstone bera, Lazaro Geiger, Grant Allen, Rivers...) aipa daiteke Hugo Magnus-ek kultura ezberdinetan erabiltzeko prestaturiko galde-sorta eta bertan seigarrenoharrak zuzenean honi nola heltzen zion: «6. *obtain the generic word for 'color' if such existed-otherwise note its absence*»⁹.

Zalantzarik ez dago halako hitza izateak suposatzen duen abstrakzio-mailaz, eta lorpen hau historikoki berandu batean eman izan dela baieztatu daiteke. Kolore-hitz batzurekin gertatu zen bezala (oinarrizko kolorea den heinean, *berdea* izan daiteke kasurik aipagarriena), hau ere geureganatu genuen. Eta izenarekin batera kontzeptua, jakina: *izena, izana*.

Abstrakzio horretan koloreak suposatzen duenaz jabetzeko kolore zehatzei buruz zerbait esateari argigarria deritzot. Kolore hauekin arazoak ez dira falta, azken funtsean, izenak suposatzen duen abstrakzioa hemen ere ematen baita; honen adibidea koloreak izendatu beharrean historikoki tindakariak izendatzeko joera aipa daiteke: «*La literatura técnica de la Edad Media evitaba lo más posible servirse de términos cromáticos abstractos y se limitaba a enumerar sustancias colorantes concretas*»¹⁰.

Beste aldetik kolorea gauzen ezaugarri bezala hauteman ohi da¹¹ eta bertan datza kolore-hitz asko eta askoren sorrera; objektua bera izendatzen haren ezaugarri kromatikoa aditzera ematen da: *naranja, mora (ado), violeta, rosa, marrón*¹², *butano* (nahiz eta bera ez izan ontzia baino, kolore hori erakusten duena), *malva*, eta zer esanik ez, *hueso, crema...* eta oinarrizko koloreen bereizketak: *verde pistacho, botella, oliva...* Kasu ezaugarri bat aipatzearren: «*La púrpura procede del griego 'porphyra', el crustáceo del cual se fabricaba la púrpura de Tiro*»¹³.

Ezaugarri hau beti eman izan da eta lengoia primitiboetan berdin ematen dela azpimarratua izan da; esate baterako, Mu-

rray Island eta Torres Straits-en Rivers-ek egindako ikerketei buruzko komentarioetan horrela diote Berlin eta Kay-k: «*We have shown that most of the terms for these groups, with the exception of 'black' and 'white', are analyzable and derived by productive affixes often glossed 'appears like' from the names of objects*»¹⁴.

Bestalde, ezaugarri kromatikoa deskribatzeko izen bat erabiltzea kasu askotan oso arbitrarioa izan da eta hauetariko kasu askotan izendapenak ez ziren egiten gauzen balioa kontuan hartu gabe, garai bateko hierarkiak agerian utziz. Heraldikan, adibidez, balioarekin estuki harremandurik zegoen: «*El vocabulario heráldico estaba relacionado con el valor material: los dos metales más preciosos, los pigmentos más caros ('lapis lazuli' o azul ultramar) y las dos pieles más valiosas*»; eta kolore a izen batekin identifikatzeko: «*(...) 'sinople', un término poético que nos remite a 'sinopis', vocablo utilizado habitualmente en la Antigüedad para el color rojo que, paradójicamente, empezó a utilizarse para el verde a principios del siglo XIII (no obstante los poetas continuaron usando 'sinople' para el color rojo hasta dos siglos más tarde)*»¹⁵.

Laburbilduz beraz, bi gauza: edo kromatikoki esanguratsua den objektu bat aipatu eta hortik kolorea bera abstrakzio moduan erabili (*naranja, marrón, rosa...*) edo izen abstrakto bat jarri (nahiz eta jatorrian harremanen bat edo beste izan, denboraren poderioz indarra galdu duena) eta kasu hauetan kolore zehatz batekin identifikatzeko arbitrariedadeak paper garrantzitsua jokatzen du¹⁶. Kolorea bera izendatzea, ageriko abstrakzio horretan hitzik izatea urrats handia da beraz, bat-batean ematen ez dena.

- Kolorearena nahiko *asmakizun berria* dugula esan daiteke, bilakaera historikoan berandu batean lortutakoa eta oso loturik garapen ekonomiko eta kimikoarekin, eta bereziki pigmentuak eta tindakariak ugaltzearekin. Tindakari sintetikoen aurkikuntza arte egungo kolore asko eta asko imaginatzea ere ezinezkoa zen.

Naturatik ateratako tindakariak ordezkatzeko sorturiko gai sintetikoen abiapuntutzat A. W. Hoffmann eta W. Perkin-ek *anilinas* deiturikoei buruz eginiko lanak hartzen dira. Era na-

barmenean William Perkin agertzen zaigu, bera baitzen, 18 urterekin kimika-ikaslea zelarik, ustekabeen tindakari sintetikoak lortu zuen lehenengoa, 1856. urtean hain zuzen. Ordurarte lehengai naturalak erabiltzen ziren, landare eta abere-lehengaiak birfinduz lortuak, baina sintetikoen aurkikuntzarekin hauek ez ziren amaitu. Aldiz, ordurarte ezezagunak ziren naturatik sorturiko beste batzuk ere aurkitu ziren¹⁷.

Honekin ez dut esan nahi XIX. mendera arte *kolore* hitza ez dugula izan, ezta gutxiago ere, ziurtasun osoz gutxienez 1562. urtean ezaguna zela jakin baitakigu: «*color cualquiera = colorea; colorado = colore daucana edo gauça gorria; demudar el color = colorea mudatu; descolorado = coloreuaguea; descolorar = colorea quendu; descoloramiento = colorea quençaytea*»¹⁸.

Baina kolorea dela eta, bereizketa bat egin behar delakoan nago: kolorea adiera zabalean hartuta, hots, itxura esanahiarekin, osasun eta gaisotasunaren adierazle, heldutasun-mailarena eta «kolore ederreko pertsona», «kolorea joan zaio (zurbil geratu)» eta antzerako espresiotan erabiltzen dena, adiera orokorra beraz; bestetik dugu kolore zehatzen multzoa eta «kolore ederra» esaten denean «kolore eder hori» (gorri, berde edo delakoa aurrean izanik) esan nahi dena. Bigarren hau da pigmentu eta tindakari berriak sortzearekin oso loturik dagoena.

Landuchioren garaian ere erabilera hauek emango zirela pentsa badaiteke, gure garaian ikaragarritzko garrantzia du pigmentu eta tindakarien ugaltzeak («*gaur egun 3.000 tindakari desberdindik gora fabrikatzen dira*»¹⁹), eremu berezi horietan ez ezik (ehungintza, pintura eta abar) gizarte osoan ere (janzteko arropak, dekorazioak, pintatzeko eskaintzak, modak) eragin duena: arropatik haltzarietaraino, plastikoetatik papertaraino, egun artifizialdu dugun inguruan dakusagun kolore-espektro ikaragarri aberatsa tindakari eta pigmentuen ondorioa da.

Mendebaldeko kultura garatuaren magalean baztertuenak izan diren bazterretan ere kolorea tindakari / pigmentu adierarekin ari zaigula gailentzen ikusteko aukera izan dut: Aramaion egindako ikerketan²⁰ garbi azaltzen da zaharrek kolore a zentzu orokorrean erabiltzen duten bitartean (itxura osoari

gehiago erreparatzen diote kolore berari baino; hau bereziki artifizialtasun horrekin lotzen dute eta garrantzi gutxiko gauzatzat jotzen dute, izendapen berezi horiek²¹ honen adierazle; kolore gutxi, andrazkoen gaitza jotzen dute...), gazteak ohitua goak daudela abstrakzio-maila horretan, eta ez dute zailtasunik, jokia bailitzan, errealitatea kromatikoki ezaugarritzeko. Zaharrak baino kolore gehiago ezagutu eta erabiltzen dituzte, «unibertsalismo»tik askoz gertuago daude, ia-ia esanahi kromatikotik ez dute aldegiten... (eta gizarteratzen ari direla kontuan hartuta ere, ez du inondik inora ematen nagusien mailara iritsiko direnik, gazteengandik helduenengana hain alde gutxi izanda).

Edozein modutan ere, zalantzarik ez dut kolorea bereziki mundu artifizialari oso lotua dagoela, eta ulerkeria hau estuki harremandurik dago artilea, ehuna eta oihalak tindatzeko gaien eta edozein gauza pintatzeko pigmentuen ugaltzearekin. Naturan (bere garrantzia ukazina izanda ere) oso gutxitan da beharrezkoa deskribapen zehatza egitea eta horretara, nekazariari (edo bere bizimodua naturan murgildurik duen edonori) baliabiderik ez zaio faltako animalia, fruitu edo landare horren ezaugarri kromatikoa aditzera emateko. Ildo honetatik azalpen interesgarriak azaldu dira natura-artifizialtasun dikotomia horretan kokatuz: *«Interestingly enough, Allen suggests that one of the major reasons for the lack of truly abstract color terms in the ancient literature, as well as among primitive peoples, may have been that those objects which interested them most (the objects of 'nature') were of such varied hues that single abstract color designations were in themselves too vague»*²²

- Azkenik *itxura osoari* erreparatzea oso oso hedatuta egon den gauza da, gaur egun ere erabilera arruntean sarri ematen dena. Lehen aipatutako «kolore ederreko gizona» eta antzerakoak sartzen dira hemen, kolore zehatzen gaintik itxura orokorra baita aditzera ematen dena: osasuntsua, bizitasuna soberan duena... eta «sagar horrek kolore eskasa du» esaldiaren kasuan, usteltzen hasia dela-edo adierazteko erabilia. Nabaria da kasu hauetan ez dela kolore zehatz bati buruz aritzen eta egoeraren, heldutasun-mailaren, adierazle den neurrian aipatzen da, itxura eta kolorea sinonimotzat har daitezkeela.

Izan ere, bizidunei begiak zuzenduz, gogora dezagun naturan agertzen diren gauzak zein koloreekin ezaugarritzen diren, kontura gaitzen bereziki bizidunengan zer-nolako koloreak ematen diren: urtaroa, sasoa, sexua, ingurugiroa, baldintza atmosferikoak... Begiralearen ikuspuntuaren arabera aldakorrak, gehien-gehienetan ez homogeneoak, ñabardura anitzekoak, argiaren araberrakoak... Gogora ditzagun oiloak, ahateak, behiak, ahuntzak... (edo hobe, jar gaitzen haien aurrean) eta saia gaitzen kromatikoki ezaugarritzen, baita geure buruari galdetzen ere, ezaugarri nabarmena kromatikoarena ote den.

Fija gaitzen hosto, ziza, egur-mota eta animalia ororen gan eta haiei buruz egiten diren deskripzioetan: konturatuko gara denek kolorea izanda ere, askotan beste ezaugarri batzuegatik bereizten direla; oso urrun ez dugun kasua aipatzearen, zezenena dugu, eta arlo honetan bereizketak egiten eta ezaugarritzen ohitura handia duen gaztelera erreferentziazat hartuta, ikus dezakegu, batzuetan kolorea ezaugarri izanda (*albahío, arromerado, berrendo, estornino, jijón, cárdeno*...), buruan duten ezaugarriengatik ere bereizten direla (*capirote, capuchino, caribello, estrellado, lucero, rebarbo*...), edo hanketan azaltzen direnengatik (*calcetero, botinero*...), edo zangartasun edo suhartasunengatik (*abanto, cévido, gazapón, probón, ponto*...), adarregatik (*bizco, cornalón, brocho, playero, cubeta*...), adinagatik (*añojo, eral, utre ro*...), ezaugarri orokorregatik (*remendado, chorreado, verdugo, antead*...), etabar.²³

Baina espezializazio-maila horretara ez da iritsi behar. Maila apalagoetan arituta, eta ia ez bagara konturatzen ere, kasu gehienetan koloreak erabiltzeak ustezko deskribapenaren gainetik funtzio zehatz bat egiten du, sailkatzearena alegia. Eta kasu hauetarako kolore-hitz gutxirekin nahikoa da, hots: zuri, gorri, beltz eta neurri apalagoetan nabar, urdin...; adibide oso eza-guna aipatzeko, ardoarekin ederki ikus daiteke hau: zuria, gorria eta beltza ditugu, baina zuria ez da zuri-zuria (horiskatik berde antzeraino), ezta gorria gorria ere (hor daude gaztelera-zko «*los rosados, claret*...» adibideak eta zeharo argigarria den hiztegi berri batek eskaintzen duena: «*ardoaz mintzatuz, beltza-ren eta zuriaren arteko kolorea duena*»²⁴), ezta beltza beltza

ere. Hots, ez gara maila deskriptiboan aritzen eta hala ere, elkarri ongi ulertzen diogu.

Eta beste kasutan, egoerak beharturik-edo, koloreen deskribapena egin nahi denean, deskripzio zehatzen gaisetarik, hurbilpen gisa egiten dira hauek, tikigarriak eta atzizkiak maiz erabiliz; «*pardo grisáceo, pardo cobrizo, pardo rojizo, pardo tabaco, gris rosado, rosa pardo, amarillo aceitunado, violáceo, beige rosa -do...*»²⁵ eta era honetako espresioak dira egur-mota ezberdinetako kolorea aditzera eman nahian agertzen direnak. Euskaraz ere begi-bistakoa da holakoetan *-aren antza, -sta, -skie...* mota-tako atzizkiak zein maiz agertzen diren eta baita nola kolore nagusiari, kasu gehien-gehienetan, izenlagun bat jartzen zaion, berak nahikoa adierazten ez duelakoan. Eta honekin batera kontuan hartzeko beste datu bat da, oinarritzko koloreez gain (hauetariko batzuk gehien bat), zein sarri agertzen diren besteak (*beige, crema, cobre...*).

Itxura osoari erreparatze hau gaur egun nola ematen den zuzenean egiaztatzerik izan dut Doktorego-tesia burutu nuen herrian. Izan ere, kasu askotan gertatu izan zitzaidan gauzak kromatikoki ezaugarritzeko eskatu eta balio berekoak eman —«*musu gorri*», «*aurpegi ederreku*», «*guri-guriko azala*»...— eta baita gauza bat ezaugarritzeko kolore-hitz bat erabilita ere, kontrakoa beste izenlagun batekin egitea —«*zeru azule*», «*laintuta*»—. Azpimarratzekoa gainera, kolore-hitzek²⁶ ez dutela soilik eta beti ezaugarri kromatikoa deskribatzen, beste esanahirik sarri ematen baita: «*oihan beltzean*», «*zeru baltza*», «*edurra zurixin baltza*»...

Naturaren harreman zuzena duten bizimoduetarako deskribapen kromatiko zehatza egiteak (akaso posible dela pentsatzen du inork?) ez du garrantzi handirik, eta egoerak aginduta metafora, metonimia, perifrasis eta antzerako baliabideak oso gertu dituzte bizimosua naturan murgildurik duten, demandan, baserritarrek.

Bestalde, kultura ezberdinetan murgilketa bat eginez gero, erruz aurkituko dugu (garai historiko batean batik bat) kromatismoa adierazten duten hitzak beste kategorien sinonimoak direla. Adibidez *chloron* hitza itzulia izan da *hori* zein *berde* beza-

la, baina «*en sus primeras aplicaciones no parece tener un sentido específicamente cromático, sino que más bien parece relacionado con los adjetivos 'pálido', 'claro', 'fresco', 'húmedo'...*»²⁷. Ildo beretik asko dira aipa daitezkeenak, baina adierazgarrientariako bat gogora ekartzearren, aipa ditzadan latinezko *viridis* hitza eta beren adierak *verde, vigoroso, vivo, joven*. Bilakaera historikoan horietariko bat gailendu izana ezagutzea, kromatismoa adierazten duena gure kasuan, arazoa ongi ulertzen laguntzen duen ezinbesteko erreferentzia da.

BIRIBILDUZ

Azkenean aipatutakoaren ildotik lagungarria izan daiteke arazoa beste era batera planteatzea: esaterako, *gorria* kolorea da/zen edo beste gauza askoren artean kolorea ere bai? Zerk du lehentasuna, alde kromatikoak akaso? Gorri hitzarekin denok ezagutu eta erabiltzen ditugu kromatikoak ez diren esanahiak (edota kromatiko soilik ez): «*etxea gorri gelditu*», «*orpo gorri*», «*hanka gorri*», «*ume gorri*», «*kale gorritan*», «*larrugorritan*», «*gorriak ikusi*», «*gose gorria*», «*negu gorria*», «*haize gorri*», «*alfer gorri bizi*», «*mingorri*», «*sabelgorri*», «*sugegorri*»... Eta erabilera guztiak ez baditugu ezagutzen, hiztegi ezberdinak begiratu gero, 26 esanahi ezberdinetatik gorako zerrenda osa daitezkeela konturatuko gara: «*Rojo / Vivo, encarnizado, terrible, cruento, descarnado, duro, áspero, atroz / Intenso, profundo / Pelado, desnudo / Apremiante, extrema / Pleno / (trabajador) Activo / Sarampión, calentura / Rubicundez, rojez, enrojecimiento / Roya / Montón de sardinas / Comunista, revolucionario / Rubio / Clarete / Menstruosa / Rusiente / Arrebol / Orin, herrumbre / Sonrojo, vergüenza / Enemigo, diablo / Fresa silvestre / Gules / Echar pestes / Emborrullarse / Pasarlas negras, apuro, tribulación / Labrar, cultivar...*»

Badago *gorri* hitzak kolore-mota bat soilik adierazten duela esango duenik? Adiera guztiak garai berean ez direla sortuak izan jakinda ere, hasierakoa bereziki kromatismoari zuzenduta zegoela esan daiteke? Nire ikuspuntutik oso urrun dago hau eta aldakorra den denotazio-konnotazio joko horretan,

adierazgarriak dira hitz hauek: *«lo que hoy son connotaciones, significados pictóricos, involucraciones afectivas y simbólicas de los términos de colores, en otro tiempo del discurso humano pudo ser pura y simple denotación en la que el color propiamente dicho era lo de menos»*²⁸.

Goñiak, besteren artean, kolorea ere adierazten du eta gaur egun ezaugarri kromatikoa gailentzen bada, hitzak historikoki izan duen bilakaeran kokatu beharra dago. Baina gorriaz gain, euskal hitzetan kromatikoak ez diren adierak aurkitzea arras arrunta dela azpimarratzeaz gain, ez nuke ahanzturan utzi nahi beste datu bat: badago beste hitzik, alde kromatikoa nola-bait ikutzen badu ere, bereziki itxura orrokorra adierazten duena; hor ditugu *hits*, *beluri*, *uher*, *arre*, *nabar* bera ere...²⁹, nahiz eta horietariko asko leku zehatzetara mugatuta egon.

Azken finean, zer da kolorea? tindakari bat, gauzen ezaugarri bat...? Berezko sentsazioa eta atxikitu nahi izan zaion gauzatasun hori baino askoz gehiago, inongo zalantzarik gabe: informazioa, inguratzen gaituena hautemateko era bat, bizidunen artean bereizketa garrantzitsua suposatzen duena, esperientzien eta bizipenen adierazle, gizataldeen identifikazio irudia, sinbolo... eta zer dakit nik zenbat gauza gehiago ere.

OHARRAK

1. MUGICA BERRONDO, P., 1981: *Diccionario Vasco - Castellano*, 1 eta 2 liburukiak, Mensajero, Bilbao.
2. PERURENA, P., 1992: *Koloreak euskal usarioan*, 246-247, Erein, Donostia.
3. KINTANA, X. et al., 1977: *Euskal Hiztegi Modernoa*, Ekin, Bilbo.
4. AZKUE, R. M., (1906) 1969: *Diccionario Vasco - Español - Francés*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
5. VILLASANTE, L., 1989: *Euskararen auziaz*, 76, Luis Elizalde saila, 9. liburukia.
6. LHANDÉ, P., 1926: *Dictionnaire Basque-Français et Français-Basque*, Gabriel Beauchesne, Paris.
7. AZKUE, R. M.: Op. cit.
8. VARLEY, H. (direc. edic.) (1980) 1982: *El gran libro del color*, 50, Blume, Barcelona.
9. BERLIN, B. & KAY, P., 1969: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, 140, University of California Press, Berkeley and Los Angeles. Lortutako informazioa Ipar Amerikako 15 talde, Hego Amerikako bat, Afrikako 25, Asiako 15, Australiako 3 eta Europako birena izan zen.
10. GAGE, J., 1993: *Color y cultura*, 35, Siruela, Madrid.
11. Harrigarria «egungoa» izan nahi duen hiztegi berri batek nola jartzen dituen oinarriko koloreen lehenengo adierak: «beltz: ikatzaren edo ebanoaren kolorekoa; gorri: odolaren kolorekoa; zuri: esnearen edo elurraren kolorekoa; berde: belarraren edo muskerraren kolorekoa; marroi: gaztain-kolorea...», ELHUYAR-ELKAR, 1994: *Euskal Hiztegi Modernoa*, Elhuyar kultur elkarte / Elkar, S.L., Usurbil, Donostia. Eta marroiaren ildotik gogora etortzen zaizkit Mikel Azurmendiren hitzak: «En euskara en cambio la castaña madura siempre ha sido negra y jamás marrón y la verde, siempre blanca, como atestiguan viejos acertijos». AZURMENDI, M., 1991: «Palabras en color y cosas en color en la cultura vasca tradicional» in ARTELEKU: *Arte y estética. Metáforas de la identidad*, Seminario interdisciplinar de investigaciones estéticas, Arteleku, Donostia, 72.
12. Gogoratu hau galizismo berantiarra dela (gaztaina adierazten duena) eta *pardo* izendapena -gazte-leraz gutxienez X. mendetik hona erabilia- baztertu zuela
13. VARLEY, H.: Op. cit., 50.
14. BERLIN & KAY: Op. cit., 147.
15. GAGE, J.: Op. cit., 82. Gogoratu gorria *gules* izenarekin gelditu zela finkatuta.
16. Egungo gizarteak arbitrarietadea honen adibide ugari eskaintzen digu eta bat aipatzearren, kotxe-marka ezagun batena aipa daiteke; katalogoa eskuetan harturik ikus ditzakegu urteko kotxeen «gamak»; esaterako, «gris» multzoan dugu: «gris, gris plutón, gris iceberg, gris titanio, gris rafale, gris ópalo, gris tungsteno, gris platino y gris bruma» (azken hau «gris metal» izendapenarekin ere agertzen dena). Zein da gauza izen horiei dagozkien koloreak identifikatzeko?
- Hauen moduko izendapenetan dagoen arbitrarietadea ederki azpimarratzen du H. Küppers-ek, berak bizi izandako kasu bat kontatuz, KÜPPERS, H., 1979: *Atlas de los colores*, 13, Blume, Barcelona.
17. Pigmentu eta tindakariak, nondik sortzen ziren ohartuta, balio ekonomikoak izan zirela garbi dago. Manlio Brusatin-en liburua (1987: *Historia de los colores*, Paidós, Barcelona) ikus daiteke hauek urrezkoaren balioarekin parekatu izan zirela. Ildo honetatik honako hau dugu: «koloratzaile gaiek zuten prezio handia erraz uler dezakegu Schunk-ek, 1879an, eta koloreatzailei buruzko ikerketa bat egiteko, 400 Murex moluskuengandik, 7 mg, purpura isola ahal izan zuela bakarrik, eta geroago Friendlander-ek (1909-1911) 12.000 moluskuengandik 1,4 gramo», LEIOAKO KIMIKA TALDEA, 1978: *Kolorea*, 157, Udako VI Euskal Unibertsitatea, Iruinea.
18. LANDUCHIO, N., (1562) 1958: *Dictionarium linguae cantabricae*, 83, 100 eta 103 orr., Edición de Manuel Agud y Luis Michelena, Seminario «Julio de Urquijo», San Sebastián. Baita «blanquezino = çuria colorea» eta «pardo color = colore vrдина», 72 eta 167 orr.
19. WHITE, M.: «Zer dira tindakariak?», in *ELHUYAR* 30, 1989, Abendua, 29 or. Ildo honetatik aipamen hau dugu: «En 1980 el número de colorantes descubiertos había alcanzado la cifra sorprendente de tres millones. Unos 9.000 estaban comercializados y cada semana aparecían dos nuevos». VARLEY, H.: Op. cit., 88 or.
20. PRECIADO SAEZ DE OCARIZ, J. M^a., 1994: *Kolorea herri euskaldun batean*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitarapen Zerbitzua, Leioa.

21. «berde diferentea», «laru baltzixkie», «gorri zertxue», «berde zurixkie», «rosa bajue», «gorri berdaderuek», «gorri argikotie», «berde gorri zertxue»...
22. BERLIN & KAY: Op. cit., 137 or.
23. Datu hauek liburu hauetatik atereak izan dira: COSSIO, J. M. de, 1951: *Los toros. Tratado técnico e histórico*, Tomo I, Espasa-Calpe, Madrid. NIETO MANJON, L., 1987: *Diccionario ilustrado de términos taurinos*, Espasa-Calpe, Madrid. ANUARIO TAURINO INTERNACIONAL, 1992, Ediciones Eguía, Bilbao.
24. ELHUYAR-ELKAR: Op. cit., 453.
25. «Madera» izenean bildutako batzuk dira, in GRAN ENCICLOPEDIA LAROUSSE, 1990, 6775, Planeta, Barcelona.
26. Jatorriz euskal kolore hitzei buruz ari naiz (gorri, beltz, zuri, urdin, nabar...), mailegutik etorritakoak ordea (berde, marroi, gris, arrosa, laranja...), erabilera kromatiko horretara soilik edo ia soilik atxikitutak dira.
27. GAGE, J.: Op. cit., 272 or.
28. AZURMENDI, M.: Op. cit., 72.
29. Honetaz oharrezko Perurenaren liburutik lerro batzuk irakurtzea merezi duela uste dut, «pikarta»-«tittarratua», «bertzin»-«bertxin», «maxkara»... eta beste azaltzen baitira «Kolore nahasiak eta antzera-koak» izeneko atalean, PERURENA, P.: Op. cit., 221-249.

AIPATURIKO LIBURUAK

- ANUARIO TAURINO INTERNACIONAL, 1992, Ediciones Eguía, Bilbao.
- AZKUE, R. M., (1906) 1969: *Diccionario Vasco — Español — Francés*, La Gran Enciclopedia Vasca, Bilbao.
- AZURMENDI, M., 1991: «Palabras en color y cosas en color en la cultura vasca tradicional» in ARTELEKU: *Arte y estética. Metáforas de la identidad*, Seminario interdisciplinar de investigaciones estéticas, Arteleku, Donostia.
- BERLIN, B. & KAY, P., 1969: *Basic Color Terms. Their Universality and Evolution*, University of California Press, Berkeley and Los Angeles.
- BRUSATIN, M., 1987: *Historia de los colores*, Paidós, Barcelona
- COSSIO, J. M. de, 1951: *Los toros. Tratado técnico e histórico*, Tomo I, Espasa-Calpe, Madrid.
- ELHUYAR-ELKAR, 1994: *Euskal Hiztegi Modernoa*, Elhuyar kultur elkarte / Elkar, S.L., Usurbil, Donostia.
- GAGE, J., 1993: *Color y cultura*, Siruela, Madrid.
- GRAN ENCICLOPEDIA LAROUSSE, 1990, Planeta, Barcelona.
- KINTANA, X. et al., 1977: *Euskal Hiztegi Modernoa*, Ekin, Bilbo.
- KÜPPERS, H., 1979: *Atlas de los colores*, Blume, Barcelona.
- LANDUCHIO, N., (1562) 1958: *Dictionarium linguae cantabrigae*, Edición de Manuel Agud y Luis Michelena, Seminario «Julio de Urquijo», San Sebastián.
- LEJOAKO KIMIKA TALDEA, 1978: *Kolorea*, Udako VI Euskal Unibertsitatea, Iruñea.
- LHANDE, P., 1926: *Dictionnaire Basque-Français et Français-Basque*, Gabriel Beauchesne, Paris.
- MUGICA BERRONDO, P., 1981: *Diccionario Vasco — Castellano*, 1 eta 2 liburukiak, Mensajero, Bilbao.
- NIETO MANJON, L., 1987: *Diccionario ilustrado de términos taurinos*, Espasa-Calpe, Madrid.
- PERURENA, P., 1992: *Koloreak euskal usuarioan*, Erein, Donostia.
- PRECIADO SAEZ DE OCARIZ, J. M^a., 1994: *Kolorea herri euskaldun batean*, Euskal Herriko Unibertsitateko Argitarapen Zerbitzua, Leioa.
- VARLEY, H. (direc. edic), (1980) 1982: *El gran libro del color*, Blume, Barcelona.
- VILLASANTE, L., 1989: *Euskararen auziaz*, Luis Elizalde saila, 9. liburukia.
- WHITE, M.: «Zer dira tindakariak?», in *ELHUYAR* 30, 1989, Abendua, 26-30.